

Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Fransız Okulları

Ekrem Aksoy

Université Hacettepe, Ankara, Turquie
eaksoy@hacettepe.edu.tr

Reçu le 18.11.2014/ Evalué le 29.06.2015/Accepté le 29.09.2015

Écoles françaises en Turquie

Résumé

Le français est l’une des langues étrangères les plus enseignées en Turquie. À partir du dix-neuvième, elle a connu un grand succès auprès de l’élite et des intellectuels et elle a été reconnue comme langue de la diplomatie. À l’aube du vingtième siècle, le français commence à être enseigné dans les écoles françaises fondées et gérées par les religieux. Les racines de la culture française demeurent dans cette tradition des écoles françaises. Dans cet article, il s’agit d’un panorama historique des écoles françaises dont la structuration remonte aux temps des croisades. Nous savons que l’Empire ottoman a toujours été favorable aux établissements des écoles religieuses indispensables à l’éducation des communautés chrétiennes. D’origine religieuse, ces écoles ont fini par devenir à partir de 1924 -selon la loi de l’unification de l’enseignement- des établissements scolaires pour les familles turques désireuses d’enseigner le français à leurs enfants. L’article traite également de la situation du français en Turquie actuellement.

Mots-clés: Le français, la Turquie, enseignement, contexte historique, les écoles françaises

Özet

Fransızca Türkiye’de yabancı dil öğretiminin önemli dillerinden biridir. On dokuzuncu yüzyıldan başlayarak seçkin ve aydın sınıfların tercih ettiği dil olan Fransızca uzun yıllar diplomasi dili olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de Fransız okullarının Haçlı saferlerine uzanan tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun özellikle İstanbul’da yaşayan Hıristiyan topluluklarının eğitimiyle yükümlü olan dinsel okulları resmen tanıdığı bilinir. Yirminci yüzyılda bu dinsel okullar Türkiye’de Tevhid-i tedrisat kanununun kabulüyle Türk öğrencilere de eğitim vermeye başlamıştır. Yazıda bu okulların kuruluş hikayeleri yer almakta aynı zamanda da Türkiye’de Fransızca eğitiminin güncel durumu tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Fransızca, Türkiye, öğretim, tarihsel bağlam, Fransız okulları

French schools in Turkey

Abstract

Currently, French is one of the common foreign languages taught in Turkey. Since the nineteenth century, it has a great success within the turkish elite and intellectuals; it has been the language of diplomacy. And from the beginning of the twentieth century

it is taught in French schools founded and administrated by the religious circles. French culture in Turkey has its roots in this tradition of French schools. The aim of this study is to offer a general view of the stucturation of French schools in Turkey which goes up to the times of Crusades. It is evident that the Ottoman Empire was welcoming religious schools educating christian communities. After 1924, under the law of education's unification, these originally religious schools started to accept students from Turkish families who desire to teach French to their children. The article also offers an evaluation of the actual situation of French language as it's taught in Turkey.

Keywords: French, Turkey, teaching, historical context, french schools

Hem bir Akdeniz hem de bir Atlantik ülkesi olan Fransa, tarihi boyunca hem Yakın ve Uzak Doğu hem de Yeni Dünya ile ilgilenmiş; önceleri, yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı Seferlerinde hep ağırlıklı bir yer almıştır. Asya kökenli Türkler ise Karadeniz'in kuzeyinden, ama daha çok da güneyinden Anadolu'ya, Balkanlar'a, Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemişlerdir. Tarihçilerin dediklerine bakılırsa, batıdan doğuya yol alan Fransızlar ile doğudan batıya giden Türkler, ilk kez, 1097 Haziranında Selçuklu toprağı ve Sultan I. Kılıç Arslan'ın başkenti İznik'te, 1098 Temmuzunda Eskişehir'de ve ertesi yıl da Antakya'da karşı karşıya gelirler. Bu insanlar birbirlerinin dillerini bilmediklerine göre nasıl anlaştılar? Herhalde bir üçüncü dil aracılığıyla. Bu üçüncü dil ise büyük olasılıkla gerekçeydi. Örneğin bin kadar Frenk asker II. Keyhüsrev'in (1237-1245) hizmetine girdiğine göre, bu sultanın Fransızca bilen bir tercümanı vardı kuşkusuz. Bu yabancı askerlerle bu ülkeye yerleşmiş Türkler'e gelince, birbirleriyle, Akdeniz havzasının o dönemde geçerli Latince, İtalyanca, Fransızca, Grekçe, Farsça, Arapça, hatta Türkçe gibi dillerin birinden yararlanarak iletişim kurdukları düşünülebilir. (Balivet: 117-123) Böylece başlayan ilişkilerde, önce Fransızlar Türkçe, sonra Türkler Fransızca öğreneceklerdir.

Haçlı seferleri Anadolu ve Yakındoğu'nun yapısını çok değiştirir; öncelikle, Urfa (1097) ve Trablus (1105) kontlukları ile Antakya Prenslığı (1098) ve Kudüs Krallığının (1100-1244) kurulması sonucunu doğurur. Kudüs Lâtin Kralı ve Marche kontu Guy de Lusignan, Akdeniz'in üçüncü büyük adasını 1192'de satın alarak burada 16. yüzyılın ortalarına kadar yaşayacak olan Kıbrıs Krallığının temelini atar. Dördüncü haçlı seferi ise İstanbul'da bir Lâtin İmparatorluğu'nu (1204-1261) ortaya çıkarır. Tüm bu yapılanmalar "*Fransız karakterini hep korumuştur. Nitekim Kudüs Lâtin Krallığı siyasî, dinî ve askerî teşkilatıyla, diliyle ve âdetleriyle, meziyet ve kusurlarıyla Fransızdı. Yine haçlı seferlerinin yarattığı İstanbul Lâtin İmparatorluğu, Kıbrıs Lâtin Krallığı da öyledir.*" (Polvan: 36-37)

Ne var ki, Kudüs’ü Müslümanlardan kurtarmak, ama aslında bölgenin zenginliklerini ele geçirmek için gelen askerlerin büyük çoğunluğu geri dönmek zorunda bırakılır. Devlet yıkıp devlet kuran bu askerlerin yerini, bu kez, *koloni* kuran tüccarlar ile kilise ve okul açan *misyonerler*, din adamları alır. Zaten haclı seferleri öncesinde ve sırasında, Bizans İmparatorluğu’nda ve özellikle İstanbul’da, büyük bölümünü Cenevizliler, Amalfitiler, Lombardlar, Pizalılar ve Venediklilerin, geri kalanını da Fransızların oluşturduğu, giderek güçlenen bir Lâtin kolonisi vardı. Bu yabancı topluluğun kendi kiliseleri, kendi din adamları bulunmaktaydı. Değişik tarikatlardan misyonerler, bu kentte, Papalığın ve / veya bağlı oldukları İtalyan şehir devletinin koruması altındaki kiliselerinin yanı başındaki okullarda küçük çocuklara Hıristiyanlığın dogmalarını, biraz da okuma yazma öğretiyorlardı.

Türkler İstanbul’u aldıktan sonra da katolik misyonerler bu bölgede varlıklarını ve çalışmalarını sürdürdüler. 1583’te biri İtalyan, biri Ragusa’lı, biri Grek soyundan, ikisi Marsilya’lı ve *Cizvit* tarikatından beş rahip, İstanbul’a geldikten hemen sonra 1460’tan beri burada kalan *Benedikten*lerin ayrılmasıyla boşalan Galata’daki Saint-Benoît Manastır ve Kilisesine yerleşir yerleşmez, bu kilisede ya da manastırda veya çevresinde bir okul açarlar. Bu okul, daha önceki kilise okulları gibi İstanbul’daki lâtin topluluğun çocuklarına Hıristiyanlık, biraz da okuma yazma öğretmekle yetinmez; öğrencilerine “*Fransızca, matematik, eski Grekçe, Latince ve serbest sanatlar okutur. Kilise okulları, esasen katolik olan Lâtin çocuklarının mezheplerine bağlı kalmalarını sağlamaya çalışırken Cizvitlerin Saint-Benoît Okulu Katolik mezhebinden olmayanlara da bu mezhebi öğretmek, onlar arasında bu mezhebi yaymak gibi şümul sahası geniş bir hedef*” (Polvan: 147) de güder. Osmanlı ülkesinde ilk Fransız Okulu olan Saint-Benoît, gerek amacı ve gerekse programıyla, “*hem tam bir misyoner müessesesi, hem de bugünkü mânasiyle bir okul mahiyet ve karakteri taşıyan ilk yabancı okuludur*”. (Polvan: 147) Kurucularından bir papazın Avrupa’ya dönmesi, ötekilerin de bir salgın hastalık sonucu ölmeleri üzerine 1585’te bir süre kapanan bu kolej, bu kez, hepsi Fransız beş kişilik bir misyoner grubunun gelmesiyle 1609’da yeniden açılır; 1612’de yine kapanıp bir yıl sonra tekrar öğretime başlar. 1773’te tarikatlarının yasaklanmasıyla İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalan Cizvitler boşalttıktan sonra 1783’te bir *Lazarist* kurumuna dönüştürülen Saint-Benoît, Napolyon’un Mısır seferi sonucu güçlüklerle karşılaşır. 1803’te yeniden açılırsa da bu kez bulaşıcı hastalık nedeniyle 1812-1831 yılları arasında kapalı kalır. Yeniden açıldığında Padişahın Türk, Rum ve Ermeni çocuklarının da devam edebilmelerine izin veren bir ferman yayımladığı bu okul artık bir kolejdır. Yatılı kısmı önce Yeşilköy’e, sonra Bebeğe taşınan kolejin yatılı ve yatısız bölümleri 1866’da Saint-Benoît çevresinde toplanır. Dört yıllık ilk ve iki yıllık orta kısımları 1897’de Beyoğlu’nda Sainte-Pulchérie binasına geçen okul on sınıflıdır. Hazırlık sınıflarının da olduğu lise kısmında felsefe ve matematik şubeleri; Latince ile Grekçenin okutulduğu klâsik ve

bu dillerin okutulmadığı modern şubelerle bir de ticaret şubesi vardır. Birinci Dünya Savaşı başlayınca kapanır; 1919'da Saint-Benoît çevresinde yeniden açılır. Kuruluşu Osmanlı İmparatorluğu öncesine, bir başka deyişle Bizans dönemine, 1362'ye kadar çıkan; Cumhuriyet'ten sonra, yönetim ve programını Lozan Antlaşmasının ilgili hükümlerine göre düzenleyen Saint-Benoît Lisesi günümüzde de öğretimini ve Türk eğitimine katkılarını sürdürmektedir.

Saint-Benoît'dan kırk üç yıl sonra İstanbul'da bir Fransız okulu daha açılır. *Kapüsen* (Capucins) ya da *Frères Mineurs Capucins* adı verilen misyonerler 1551'de İstanbul'a gelmek ister, ama başaramazlar. 1587'de bazı kapüsen rahipleri gelir; iki yıl kaldıktan sonra geri dönerler. 1626'da tekrar gelip Saint-Georges Kilisesine yerleşir yerleşmez Hıristiyanlığın esaslarını öğretmeye; esirlerle, hastalarla, hapishanelerdeki ve limana demirlemiş gemilerdeki Fransızlarla ilgilenmeye başlar ve kilisenin yanında küçük bir okul açarlar. Üç yıl sonra, 1629'da, Beyoğlu'na taşınan ve 1660'larda yanına bir de kilise yaptırılan bu okul, 1669'da Saint-Louis Dil Oğlanları Kolejinde dönüşür. Zira Colbert hükümeti, elçilik ve konsolosluklarla Yakın Doğu'daki limanlarda çalıştırılmak üzere fransız tercümanlar yetiştirilmesine karar vermiştir. Fransa'dan bu amaçla gönderilecek gençler eğitim ve öğretimlerini bu okulda sürdürecektir. Sonraki yıllarda okula İstanbul'daki fransız ailelerin çocukları da alınır ve bu uygulama giderek tüm gayri müslim çocuklara yaygınlaştırılır. 1785'te Paris'te Yaşayan Doğu Dilleri Okulu'nun açılmasıyla gözden düşen Saint-Louis Kapüsen Papazları Koleji 1873'te kapanır. Ancak aynı tarikatın misyonerleri aynı manastırda 1882'de bir okul daha açarlar: amacı Doğu'daki misyoner heyetleri için yerli çocuklardan rahip yetiştirmek olan Saint-Louis Ruhban Okulu Küçük Seminer veya Kolej ile Büyük Seminer'den oluşmaktadır. Bir kolejnin bütün derslerinin okutulduğu Küçük Seminer'in mezunlarından bakalorya sınavını verip Fransa'da yüksek okullara, özellikle de Paris hukuk fakültesine devam edenler olmuştur. Nurettin Polvan'ın *Türkiye'de Yabancı Öğretim*'inde verilen bilgilere göre, Lâtinler, Ermeniler, Gürcüler gibi Doğu'daki çeşitli katolik topluluklardan öğrencilerin öğrenim gördüğü Büyük Seminer'in programında ise teoloji, felsefe, âyin usulleri, Kilise tarihi, Kutsal Kitap, ruhanî yasalar, kilise şarkıları ve müzik yer almaktaydı. Buradaki öğrenimlerini tamamlayanların önemli bir kısmı bölgelerine geri dönmüşler, papaz olarak yaptıkları çalışmaların yanı sıra Fransızca öğreten okullar da açmışlardır.

Kapüsen misyonerleri, 1629'da, Galata'da Saint-Georges kilisesinin yanında ikinci bir okul daha açarlar. Okulun öğrencilerini başlangıçta çevrede oturan latin ailelerin çocukları oluştururken bunlara sonra Rum ve Ermeni çocukları da katılmışlardır. Hıristiyanlığın esaslarının yanı sıra biraz da Fransızca okuma yazma ve dil bilgisi öğretilen ve 1783'te kapanan bu okulun bulunduğu Saint-Georges Manastırında ya da çevresinde yine Kapüsen rahipleri İki Sicilya Krallığının isteği üzerine tercüman yetiştirmek için 1745'te bir Dil Oğlanları Koleji de açmışlardır. Bu kolejnin öğretimini 1783'e kadar

sürdürdüğü sanılmaktadır; çünkü Kapüsenler Galata’yı bırakıp Beyoğlu’na bu tarihte taşınmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu döneminin İstanbul’undaki en eski yabancı okulları Saint-Benoît, Saint-Louis ve Saint-Georges kolejlerinin bu kısa tarihçeleri neyi anlatmaktadır? Öncelikle, Fransa devleti, Türkiye’de -ortak öğretim kurumları olan Galatasaray Lisesi ile 1909’da açılan Osmanlı-Fransız Kız Sanayi Mektebini’ ve kuruluş belgesi 1992’de imzalanan Galatasaray Üniversitesi’ni saymazsak- doğrudan ya okul açmamış, ya da açmış ama (Pierre Loti ve Charles de Gaulle liseleri dışında) yönetmemiş; ama açılmasını teşvik etmiş, açanları paraca desteklemiş ve onlara siyâsî koruma sağlamıştır; çünkü 20. yüzyılın başlarında Türkiye’deki kimi Fransız okullarını denetleyen ve raporunda “*dilimizin müşterilerinde Fransız düşüncesinin gelecekteki müşterileri ile birlikte ticaret ve sanayimizin müşterilerini görmeliyiz.*” (Fesch: 454) diye yazan Fransa Eğitim Bakanlığı müfettişi Marcel Charlot gibi, Fransızcanın öğretilmesine bir amaç değil, bir araç olarak bakmıştır çoğunlukla. Okul açanlar ise -birkaç istisna dışında hep- tarikatlar, dinî topluluklar ve misyonerlerdi. Katolik mezhebinin dili de, bilim ve öğretim dili de neredeyse 1600’lere kadar, hattâ daha sonraları bile Latinceydi. Ayrıca, Bizans İmparatorluğu’ndan başlayarak katolik misyoner ve din adamları Papalığın, İtalya kent devletlerinin koruması altındaydı. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu döneminde de sürdü, şu farkla ki, II. Selim’in 1569’da Fransa’ya verdiği imtiyazlardan sonra bu ülke katolik tebaanın korunmasında birinci sırayı aldı ve -17. yüzyılın üçüncü çeyreğinden başlayarak- İtalyanlarla Avusturya’nın himayeleri ikinci, üçüncü dereceye düştü. Ne var ki, bu ülkeler, okullar konusunda hep bir dayanışma içinde olacaklar, Papalık ise tüm Katolik okullarıyla ilgilenmekten ya da onlara yardım etmekten hiç bir zaman geri durmayacaktır. Bu durumda, bir okulun hangi ülkenin olduğuna nasıl karar verilecektir? Burada tek yol var: öncelikle söz konusu okulu açanların hangi kralın tebaası ya da hangi ülkenin yurttaşı olduğuna, maddî katkının ağırlıklı olarak hangi ülkeden geldiğine ve sonra da -hemen tüm okullarda dönemin bölgede geçerli dillerinin hepsi programda az ya da çok yer aldığına göre- iletişim ve öğretim diline bakmak gerekir. Örneğin, Ivrea rahibeleri’nin okulları İtalyan okullarıdır; çünkü bu rahibeleri italyandı; açtıkları Beyoğlu’ndaki (1870) ve Kadıköy’deki (1912) kız okullarında ve Büyükdere Santa Maria Okulu’nda birinci dil İtalyancadır. Soruna böyle yaklaşıldığında Osmanlı İmparatorluğundaki Katolik okullarının büyük çoğunluğunun Fransız, azımsanmayacak bir bölümünün İtalyan ve bir kaçının da Avusturya’nın olduğu söylenebilir.

İkincisi, haçlı seferlerinde olduğu gibi Türkiye’deki Fransız okullarının kökeninde de genelde din bulunmaktadır. Hemen hepsinin kurucu, yönetici ve öğreticileri, kendilerini geldikleri ülkeye göre değil, bağlı oldukları tarikat ya da dinî topluluğa göre tanımlayan misyonerler ya da rahipler ve rahibeler, bir başka deyişle *frer*ler ile *sör*lerdir . Önce Bizans’ta, sonra da Osmanlı İmparatorluğunda öğretim etkinlikleri gösteren

başlıca tarikat ve dinî topluluklar ya da cemiyetler şunlardı: *Obzervan* (Observants), *Konvantüel* (Conventuels) ve -giderek bağımsızlaşan- *Kapüsen* (Capucins) kollarıyla Saint-François tarikatı ya da *Fransiskan*'ler (Franciscains); Saint-Dominique tarikatı ya da *Dominiken*'ler (Dominicains, Fransızlar bunlara *Jakoben / Yakubî* de derler); Cizvit tarikatı ya da Cizvitler; *Karm* (Carme) tarikatı ya da *Karmelit*'ler; her biri kendi *kongregasyonuna*² bağlı *Lazarist*'ler (Lazaristes); İyilik Severlik / Hayır Severlik Kızları (*Filles de la Charité*); *Notre Dame de Sion* ve *Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes* rahibeleri; Hıristiyan Okulları Kardeşleri (*Frères des Écoles Chrétiennes*); *Marist* Kardeşler (Frères Maristes) ve *Salezien* (Salésien) rahipleri; *Assomption* rahip ve rahibeleri... ve ötekiler. Kimileri 1500'lerde, 1600'lerde, kimileri ise çok daha sonra geldiler Osmanlı topraklarına. Temel amaçları, başlangıçta, Bizans döneminde olduğu gibi, Doğu ve Batı Kiliselerini birleştirmektir. Bunu başaramayınca yaptıkları propagandalar, verdikleri vaazlar ve açtıkları okullarla gayri müslim toplulukları katolik dünyaya kazandırmaya çalıştılar. Hedef kitleleri ise ortodoks Rumlar, daha çok da Süryaniler, Melkitler, Marunîler, Kaldeliler ve özellikle de Ermeniler olmuştur. Ancak dostu bir Türk'ün Maurice Barrès'e söylediği gibi hıristiyanlaştıramadıkları için müslüman çocukların eğitimine uzun süre hiç ilgi duymamışlardır Fransız okullarının yönetici ve öğreticileri. (Barrès: 300)

Zaten misyonerler uzun süre hıristiyan topluluklarının dışına çıkmadıkları gibi, Müslümanlar arasında kendi inançlarını da yayamamışlardır; hattâ çalışma alanları 19. yüzyılın ilk yarısına kadar imparatorluğun İzmir, Selanik, İstanbul gibi büyük merkezlerindeki gayri müslim mahalleleriyle sınırlı kalmıştır. Bu durum Kırım Savaşından sonra değişir. 1862'de Bulgaristan bölgesinde çalışmaya başlayan Assomption rahip ve rahibeleri, 1882'de başkente gelir ve Müslümanları etkileyebilmek amacıyla merkezlerini kurmak için kentin İstanbul yakasını seçerler. Kırım Savaşı sırasında Filles de la Charité rahibeleri bu tarafa yerleşmek istemişler, ancak Lübnan olayları³ nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Assomption rahibeleri bunu başardılar ve burada küçük bir kilise ile bir okul açıp çalışmalarına başladılar. Kira ile tuttıkları ev yetmeyince kendilerine Türk mahallesinin tam ortasında bir yer buldular. Buna öfkelenen Müslümanların tacizleri sonucu hıristiyan ailelerin çoğunlukta olduğu bir mahalleye taşındılar. Ama yine de Müslümanlara doğru genişleme yolunu açtıklarından, bu rahip ve rahibelerin etkinlikleri Türkiye'de bu alanda bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Öte yandan, güçlü döneminde Osmanlı İmparatorluğundaki Müslümanlar *gâvur* dili saydıkları Batı dillerine hiç ilgi göstermezlerdi. Yine de, önceleri, yan yana yaşadıkları Rumların, Ermenilerin, Balkan uluslarının ve İstanbul'da önemli bir yeri ve ağırlığı olan İtalyanların dillerinden etkilendiler; *serbest kültür değişimleri* çerçevesinde, bir başka deyişle, birbirleriyle ilişkide bulunan, ama biri ötekenden daha baskın olmayan iki eşit ağırlıkta topluluk arasındaki doğal kültür alış-verişi sınırları içinde, bu dillerden

sözcükler aldılar; onlara sözcükler verdiler. Ama Doğu’nun kültür dili farsça ve din dili arapçadan başka hiç bir dil öğretmediler okullarında. Zaten, Osmanlı İmparatorluğunda yönetim, devlete asker ve memur yetiştiren okullar dışında, eğitim-öğretim işine hemen hiç karışmazdı. Gerek müslüman ve gerekse gayri müslim halklarda bu alan hayırsever zenginlerle din adamlarına kalmıştı. Ama tarihin zorlaması sonucu, Avrupa ordularının karşısında alınan yenilgileri durdurmak için onlarinkilere benzeyen okullar açılması düşünüldü; çünkü “*insan, tabiatı icabı muhafazakâr ve taklide mütemayildir. Bu itibarla herhangi bir ihtiyacını tatmine yarayan bir vasıtayı başkasından almayı, onu yeniden icada kalkışmaya tercih eder.*” (Turhan, 1972: 11) Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğundaki yenilikler ve devletin açtığı yeni okullar başlangıçta hep askerlikle ilgili olmuştur.

Gerilemenin önüne geçmek için Osmanlı yönetimi Avrupa’dakileri örnek alarak askerî okullar açacaktır; ama örnek, daha doğrusu yardım alınacak Avrupa, hangi Avrupa olmalıydı? İtalyanların Avrupa’sı mı? Almanya’ninki mi? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nunki mi? Yoksa İngiltere’ninki mi? Burada bir seçim yapmak söz konusu olamazdı; çünkü *realpolitik* iktisadî, siyasî ve askerî alanda en yoğun ve en dostça ilişkiler içinde bulunan ülkeyi müttefik yapar; örnek ve yardımlar için de ilk önce bu doğal müttefik akla gelir. Gerileme döneminde Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Osmanlı’nın aleyhine bir genişleme politikası izlemekteydiler. Almanya ile İtalya daha birliğini sağlayamamıştı. Ayrıca, Almanya, henüz siyasî ve ekonomik bir güç olamamıştı. İtalya, Akdeniz havzasında, özellikle de Osmanlı ülkesinde ticarî üstünlüğünü 1700’lerde çoktan yitirmişti. Bu bölgede İtalyanların bıraktıkları boşluğu 1600’lerde İngiltere ve Hollanda doldurmuş, Akdeniz ticaretini ele geçirmişlerdi. Ne var ki sonraki yüzyılda bu iki deniz gücü için Yeni Dünya ve Uzak Doğu daha kârlı olacak, dolayısıyla yüzlerini buralara çevireceklerdi. Buna karşılık, 14. Louis’in büyüklük politikası sonucu Avrupa’da giderek yalnızlaşan Fransa, bir kez daha Türkiye’ye yaklaşır. Napolyon’un Mısır seferi sonucu kısa bir aradan sonra yakınlık bir süre daha devam eder. Mehmet Ali Paşa’nın isyanından (1831) Kırım Savaşı’na (1853-1856) kadar Bâb-ı Âli’nin dış politikasında daha çok İngiltere’nin ağırlığı hissedilse de, barışın imzalanmasından Sedan yenilgisine kadar Fransa’nın etkisi yeniden artar. Öte yandan, İspanya Veraset Savaşını sona erdiren anlaşmalarla İngiltere’nin Okyanus ticaret yollarında önünü kestiği Fransa’nın Doğu ticaretini Osmanlı ülkesi üzerinden yapmakla yetinmek zorunda kalması, onu 1720’lerden başlayarak Türkiye ile en çok ekonomik ilişkide bulunan ülke düzeyine çıkarır. 18. yüzyıl boyunca süren bu ekonomik ve politik ilişkiler, bir toplumdaki kültürel değişimi belirleyen kurallar gereği üç kuşak, bir başka deyişle aşağı yukarı 100 yıl içinde, yavaştan hızlıya ve azdan yoğunla doğru bir gidişle meyvelerini verir. İmparatorluk değişen bu ortamda Fransa’ya açılır. Ancak bu kez, daha önce olduğu gibi *serbest* değil, *meccurî* bir kültür değişimi, bir başka deyişle biri çok daha güçlü iki topluluk arasındaki ilişkilerden doğan

ve güçlünün lehine, daha az güçlünün aleyhine bir değişim söz konusu olacaktır. Zira bu kez Fransa, sonucu her zaman başarılı olmasa da tek başına Avrupa'ya kafa tutan büyük bir güç; Osmanlı, ise hâlâ bölgesinde bir güç olsa da, zayıflayan, gerileyen bir imparatorluk artık. 18. yüzyılın son çeyreğinde açılan deniz ve kara mühendisliği okullarının daha sonra Harbiye'nin (1834) programlarına Fransızcanın konulması, daha az önemli kimi öteki nedenlerin yanı sıra, özellikle bu kuralların, bu gerekliliğin sonuçlarından başka bir şey değildir. Yine bu nedenle, 1821'deki Yunan isyanı gerekçesiyle işlerine son verilen Rumların yerine dil bilen müslüman memur yetiştirmek için Bâb-ı Âli'de açılan Tercüme Odası'nda öğretilmesi düşünülen ilk dil de, Tıbbiye'de (1827) öğretim dili de bir süre Fransızca olmuştur. Bununla birlikte Müslümanların bu dile ısınması kolay ve hızlı olmamıştır, çünkü yenilikler hep tepki çeker. II. Mahmut Saint-Benoît Koleji'ne devam edebileceklerine dair bir ferman veriyse de, Türklerin yabancıların okullarına gitmeleri bir yana, bu okulların yapımı için -Robert Koleje elindeki boş araziye satan Ahmet Vefik Paşa gibi- arsalarını veren Müslümanlar da hoş karşılanmamaktaydı. Hattâ ilk yıllarında Galatasaray'a da öğrenci bulmakta epeyce güçlük çekildi. Çeşitli dinsel gruplar bir arada olacağı için, Gayri Müslimler de, Müslümanlar da pek ilgi göstermediler bu liseye. Padişaha bağlı olan şeyhülislam siyasî iradeye karşı çıkamadı ama yahudi, katolik ve ortodoks din adamları kendi cemaatlerinden çocukların bu okula gitmesini engellemeye çalıştılar. 1870'de açılan Dar-ül Fünûn müdürlüğüne getirilen Hoca Tahsin Efendi, "Avrupa'da tahsil etmiş hür fikirli kimselerden" olduğu için "bermutad dinsizlikle itham" edilmiş ve "bu türlü konferanslar verdiriyor ve halka Fransızca okutuyor diye ... azlolunarak bir köşeye çekilmeye icbar olunmuştur." (Ergin: 562 ve 646)

Ancak bu böyle gitmeyecekti. Mühendishaneler ve Tercüme Odası'yla başlayan süreç, Tıbbiye ve Harbiye ile biraz daha genişlik kazanır. Ne var ki, yabancı okullarının yönetici ve öğreticileri din adamları olduğundan, tüm öğrencileri, bu arada Müslümanları da Hıristiyanlar gibi zorla kiliseye götürüp ibadet ettirdiklerinden, devlet, Müslüman çocuklarının buralara devamını yasaklamıştı. Ama Tercüme Odası'ndan geçmenin yüksek görevlerin anahtarı olduğu, bunun yoksul bir bakkalın oğlu Âli Paşa'yı sadrazam yaptığı ya da devlet hizmetinde Fuat Paşayı vazgeçilmez kılanın tıbbiyede öğrendikleri, hekimliği değil Fransızca'yı bilmesi olduğu da görülmüştü bir kez. Ayrıca 1839 ve 1856 Fermanları, Gayri Müslimlere memurluk kapılarını açmış, onları Müslümanlarla eşit kılmıştı. Devlet hizmetine girmeyi düşünen ve burada Fransızcanın önemini kavrayan Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler -1867'den itibaren büyük merkezlerde okullar açıp Fransızcanın yaygınlaşmasına katkıda bulunan bu sonuncuların Alliance Israélite'i gibi- ya kendi öğretim kurumlarını oluşturdular ya da din ve mezhep farklarını bir yana bırakarak yoğun bir biçimde Fransız okullarına yöneldiler.

Türlere gelince, yabancı okullarının yararlarını geç görmüş olsalar da, "zamanla bu okullarla ilgilenmeye başlamışlardır. Hattâ," İ. Polat Haydaroğlu'nun H. Rhedoric

Davison’dan aktardığına göre, “1840’da ileri gelen ailelerin çocuklarından birkaç Türk, Robert College’in” iki kurucusundan biri olan “Cyrus Hamlin’in öğrencileri için düzenlemiş olduğu seminerde fizik, kimya deneylerini görmek için Palace okuluna ziyaretçi olarak gelmişlerdi.” (Polat Haydaroğlu: 208) 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Fransızca öğretim yapan devlet okulu Galatasaray Lisesi’ne rağbet doruk noktasına çıkacak, rahip ve papaz yetiştirenler dışında yabancıların okullarında -önceleri kimi veliler çocuklarını buralara gönderdiklerini saklasalar da- (Mutlu: 146) müslüman öğrenciler de görülmeye başlanacak ve sayıları yıldan yıla hızla artacaktır. Başlangıçta Katoliklere hizmet vermek amacıyla açılan ve daha sonra öteki Hıristiyan mezheplerinden çocukların da geldiği Fransız okullarına en sonra giren Müslümanlar olacaktır; çünkü özellikle ve doğal olarak “bazı halk sınıfları arasındaki kanaatler ecnebi rahiplere çok gayri müsaitti. ...ilk defa Müslüman Türklerden bu mekteplere girenler Müşir Fuat Paşa’nın çocuklarıdır. Müşir Fuat Paşa’nın (1835-1931), 8 çocuğunu Saint-Joseph Kolejinde koyabilmesi için, bütün enerjisini sarfetmesi gerekmişti.” (Ergin: 777) Bundan sonra diğer müslüman aileler de çocuklarını bu mekteplere gönderdiler. Öyle ki, müslüman öğrencilerin oranı “1900’de % 15’ten, 1911’de % 56, 1926’da % 51, 1931’de % 64 ve 1939’da yüzde 76’ya çıktı.” (Ergin: 777) Bu rakamlar şunu anlatıyor: Fransız okullarına önce Katoliklerin, daha sonra sırasıyla Gayri Müslimlerin, karma evlilikle kurulmuş ailelerin, ailesi yakın geçmişte Müslümanlığa geçenlerin ya da -Mısır’da doğup yine orada eğitim gördükten sonra otuz dört yaşında İstanbul’a gelen Müşir Fuat Paşa gibi- çocukluğunu ve gençliğini Batı kültürünün kendini hissettirdiği yerlerde geçirenlerin ve en sonra da yerli Müslümanların çocukları girdiler. Maurice Pernot’un *Rapport sur un Voyage d’Étude à Constantinople, en Égypte et en Turquie d’Asie* başlıklı yapıtına dayanarak Nurettin Polvan’ın verdiği bilgilere göre 1892 yılında Büyükkada Saint-Antoine Okulunda toplam 68 öğrenciden 4’ü, Saint-Benoît Kolejinde 150 öğrenciden 2’si, Kadıköy Notre Dame de Sion Kız Lisesinin 94 yatısız öğrencisinden yalnızca biri müslümandır; bu sonuncunun 53 yatılı öğrencisinin tamamı ise gayri müslimdir. Kadıköy Saint-Joseph Kolejinin, aynı tarihte, yatılı 123 öğrencisinden 6’sı ve yatısız 120 öğrencisinden 2’si, 1912’ye gelindiğinde ise 613 öğrencisinden 269’u müslümandır. 1892’de Kumkapı Sainte-Jeanne d’Arc okulunda 95 öğrencinin arasında yalnızca bir Müslüman varken, 1912’de gayri müslim öğrenci sayısı 225’e, Müslümanların sayısı ise 75’e çıkacaktır. Kumkapı Assomption Kolejinde 1892’de 115 öğrencinin tümü gayri müslimken, 1912’de toplam 132 öğrenciden 93’ünün müslüman kökenli olduğu görülecektir. Yine 1912’de, Haydarpaşa Saint-Louis Erkek Kolejinin 143 öğrencisinin 30’u, Saint-Michel Kolejinin 252 öğrencisinden 27’si, Haydarpaşa Sainte-Euphémie Okulunun 425 öğrencisinin 307 Osmanlı tebaasından 107’si ve Feriköy Saint-Jean Chrysostome Okulunda 180 öğrenciden 30’u müslüman kökenlidir. 1892 yılı öğrenci profilini verirken, Maurice Pernot, “memleketin en eski aile reislerinin hemen hepsi Saint-Benoît Kolejinin öğrencisi olmuştur. Çağdaş Türkiye’nin yüksek memur ve askerlerinden bir kısmı öğrenim ve eğitimlerinin tamamını veya bir kısmını bu müesseseye borçludur”

(Polvan: 166) derken kuşkusuz gayri müslim Osmanlılardan söz ediyordu daha çok; çünkü bu tarihte Fransız okullarındaki Musevîlerin sayısı Müslümanlarınkinden kat kat yüksekti ve Ortodokslarınki ise Katoliklerinkilere çok yakındı.

Fransız okullarına giden öğrencilerin aileleri toplumun üst kesimlerindendi; çünkü üst sınıflar başka kültürlere daha açıktır ya da daha çabuk açılırlar. Osman Ergin'e göre, Birinci Dünya Savaşının hemen öncesinde Saint-Joseph Kolejine çocuklarını gönderen 8 prens, 22 mareşal ve general, 90 yüksek şahsiyet, 30 banka direktörü, 80 sivil memur, 80 bankacı ve komisyoncu, 90 tıp doktoru, 20 avukat, 20 mühendis ve 300 civarında da irat sahibi bulunmaktaydı. (Ergin, 1977: 781-782) Müslüman alt ve orta-alt tabakaların bu öğretim kurumlarına önceleri pek ilgi göstermemesi bu okulların ücretli olmasından çok, genel olarak bu sınıfların tutucu tavrından, farklı yaşam ve düşünce biçimlerine kapalılıklarından kaynaklanıyordu kuşkusuz. Ama bunlar da zamanla üst sınıfları taklit edecek ve bu okullara gitmekte sakınca değil, yarar görecekler; okul seçiminde ise, Paul Fesch'in yazar Gaston Bordat'ya dayanarak belirttiği gibi, veliler, cumhuriyet öncesinde, laik okulları değil, ateizmden nefret ettikleri için misyoner okullarını tercih edeceklerdir. (Fesch: 482-483)

Lâle devrinde uç verdikten sonra giderek hızlanan kültürel değişim ortamının oluşturduğu *arz ve talep*, daha doğrusu yüksek *talebin* getirdiği *arz* sonucu, 1839'dan itibaren yabancıların açtığı okul sayısı da giderek büyük bir hızla artıyordu. "*Gerek Filles de la Charité denilen rahibeler, gerek Frères des Écoles Chrétiennes İstanbul'da Fransızca'yı yaymak hususunda çok önemli rol oynamışlardı. Bunlar gelip okul açınca kadar İstanbul Katoliklerinin çoğunluğunun konuştuğu dil İtalyancaydı. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısı içinde bu rahip ve rahibelerin açtıkları okullar çoğaldıkça iş değişti. İtalyanca gerilemeye ve onun yerini Fransızca tutmaya başladı ve artık İtalyanca bir daha ön safa geçemedi.*" (Polvan: 106) Ancak, İstanbul'da İtalyancanın gerilemesinde bu Fransız okullarının payı kuşkusuz vardır. Ama onlar neden değil, daha çok bir sonuçtur; çünkü bu değişim ve öteki okullar, uluslararası ilişkiler bağlamında 1720'lerden beri Fransa ile Türkiye arasında zorunlu olarak gerçekleşen yoğun ekonomik ve dostça politik yakınlaşmadan kaynaklanmıştır.

Gerçekten de, ayrı bir okul sayılmaması gereken Beyoğlu'ndaki Saint-Louis Manastırında Kapüsenlerin İki Sicilya Krallığı için açtıkları Saint-Georges Dil Oğlanları Koleji ile Cizvitler gittikten sonra Lazaristlere verilen ve bunların Saint-Louis Dil Oğlanları Okulunun yerine açtıkları Saint-Louis Kolejinden başka, 1626'dan beri, her hangi bir Fransız okulu kurulmamıştı İstanbul'da. Lazaristlerin çağrısı üzerine 1838'de *Filles de la Charité* rahibelerinin bu kente ayak basmasıyla bu durum değişir: Saint-Benoît'dan 256, Saint-Georges Okulundan 213 yıl sonra Beyoğlu'nda Saint-Benoît Kilisesinin çevresinde *Maison de la Providence* denilen binada bir yetimhane ve bir okul açılır. Bunlara, daha sonra, küçük erkek ve kız çocuklar için ayrı sınıflar ile bir çocuk yuvası ve kızlar için bir iş

atölyesi eklenir. Artık Türkiye’de yabancı okullarının ikinci dönemi başlayacak, özellikle Fransız ve Amerikan okullarının ve göreceli olarak da öteki ülkelerinkilerin sayıları hızla artacaktır. Birinci Dünya Savaşına kadar sürecek olan bu ikinci dönemde İstanbul’da açılan ve Osman Ergin’in *Türk Maarif Tarihi* ile Nurettin Polvan’ın *Türkiye’de Yabancı Öğretimi* ve Dr. Şamil Mutlu’nun *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*’nda adları geçen Fransız okullarının önemlileri ait oldukları tarikat ya da dinî topluluklar ve açılış tarihlerine göre bu yazının sonunda Ek I’de verilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında gelip sayısı 400’leri aşan okullarının büyük çoğunluğunu Anadolu’nun çeşitli bölgelerine serpiştiren Amerikalıların tersine, Fransızlar, bir kaç yüzü bulan okullarını uzun süre neredeyse sadece İstanbul’a toplayacaklardır. Ancak, bu kentin dışında da okullar açıldılar. İzmir’deki ilk Fransız Okulu Kapüsenlerindir; Dil Öğlanları Okulunun açılmasından önceki bir tarihte, 1600’lü yıllarda öğretime başlamış olmalı. İzmir Saint-Joseph Lisesi eski müdürlerinden frer Ange Michel, Bornova’da Simon Roux’nun yönettiği bir ticaret okulunun 1820’lerde açıldığını ve 1860-1870’lerde kapandığını söylemiştir. Vital Cuinet’nin adlarını verdiği ve 1891-1892 ders yılında öğrenci kabul eden bu kentteki okullar da Ek II’dedir. (Cuinet: 102-104) İmparatorluk geneline bakılacak olursa 1869’da 76 olan sayı 1901’de 260’a ulaşacaktır. 1913 yılına gelindiğinde ise, çevresiyle birlikte İstanbul’da 73; İzmir’de 27; üçü Mersin ve ikisi Tarsus’ta olmak üzere Adana vilayetinde 16; Kayseri vilayetinde 10; Sivas’ta 8; Malatya’da 7,⁴ Van, Elazığ ve İskenderun’da 6’şar; Bitlis vilayetinde ve Bursa’da 5’er; Tokat, Amasya ve Merzifon’da 4’er; Ankara, Eskişehir ve Konya’da 3’er; Aydın, Trabzon, Samsun, Erzurum, Diyarbakır, Mardin, Antep, Urfa, Cizre, Antakya, İzmit, Zonguldak ve Gelibolu’da 2’şer; Maraş, Adapazarı, İzmit, Uşak, Biga, Nevşehir, Kula ve Giresun’da birer olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bu sayı 200’ün oldukça üstüne çıkmıştır. (Bakınız: Mutlu: 170-192) Bunlara yetimhane, çocuk yuvası, iş atölyeleri ... gibi kuruluşlar ile Fransa’nın yardım ettiği kimi etnik gruplara ait öteki Katolik okulları da eklenirse bu toplam daha da yükselecektir. Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kurulan yabancı, bu arada Fransız misyoner okullarının en geniş, en ayrıntılı dökümünün Dr. Şamil Mutlu’nun Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları başlıklı çalışmasında olduğunu da belirtmek gerekir.

Türkiye’deki Fransız okullarının hepsi bunlar değil kuşkusuz; çünkü tamamını tesbit etmek çok güç. Yüzyıllar boyu İstanbul gibi bir kentte var olan birçok kilisede ya da yanı başındaki o küçük okulların tümünün tam bir listesi nasıl çıkarılabilir? İzinsiz, ruhsatsız kurulmuş ya da kısa ömürlü, hiç bir iz bırakmadan yitip gitmiş okulların sayıları da epeyce yüksek olmalı. Frer Ange Michel’in sözünü ettiği Bornova’daki ticaret okulunun açılış ve kapanış tarihleri belli olmadığı gibi hiçbir araştırmada adına da rastlanmamaktadır. Saint-Benoît gibi önemli bir kolej bile çeşitli nedenlerden dolayı bir açılıp bir kapanmaktan kurtulamamışken daha az önemlilerin nelerle karşılaştıklarını bilebilmek

için çok çaba harcamak gerekecektir. Ayrıca, kimi okulların bir süre sonra adı veya yeri ya da iç yapısı değişir. Sınıflar eklenir, sınıflar çıkarılır; ikiye ayrılır; birleştirilir. Küçük çocuklara dua etmenin öğretildiği bir kilise okulundan, bir çocuk yurdu ya da bir yetimhaneden giderek temel bilgilerin verildiği modern bir ilkokula, daha sonra bir koleje ve bir liseye evrilmiş olanlar da var. Örneğin, Assomption rahibelerinin Kumkapı'da 1882'de açtıkları ilkokuldan Sainte-Jeanne d'Arc adında bir ortaokul çıkar. Gerekşinim duyulduğunda, Saint-Benoît Koleji bir ticaret ve bankacılık kısmı ile zenginleştirilir; Saint-Joseph Kolejinde bir Yüksek Ticaret Enstitüsü açılır; Assomption misyonerleri, bir okul olmasa da, Kadıköy'de Doğu Araştırmaları Yüksek Enstitüsü'nü kurarlar. İçinde kimsesiz erkek ve / veya kız çocuk yurdu, küçük erkek ve kız çocuklar için sınıflar, çocuk yuvaları, iş atölyeleri, ilk ve orta dereceli okullar ile yardım ve sağlık kuruluşlarını barındıran *Filles de la Charité* rahibelerinin Saint-Benoît Providence, Şişli Notre Dame de la Paix, Çukurbostan Saint-Joseph, Üsküdar Saint-Vincent kuruluşlarında eğitim-öğretim etkinliklerinin nerede, hangi bölümde başlayıp nerede, hangi bölümde bittiğine karar vermek güç olduğuna göre, bunların tümü bir okul mu, yoksa her biri ayrı bir okul mu sayılmalı? Her hangi bir tarikatın kurup yönettiği bir okulun bir başka tarikata geçtiği de sıkça görülür: Filles de la Charité rahibelerinin Pangaltı'da açmış oldukları ve varlıklı ailelerin çocuklarını kabul eden ilkokul 1857'de Notre Dame de Sion rahibelerine devredilerek günümüzde de bu adla anılan kız lisesinin temelleri atılır. Sicilya'dan gelen italyan Cizvitlerin 1864'te kurdukları Collegio Santa Pulcheria birkaç kez yer değiştirdikten sonra Parmakkapı'daki binasına yerleşir ve 1897'de Fransız Lazaristlerin Sainte-Pulchérie ortaokulu olur. Bir okul bir devletin korumasından bir başka devletin korumasına da geçebilir. Örneğin, oluşumu 1697'ye kadar inen, ama çağdaş bir öğretim kurumuna dönüşmesi 1880'li yıllarda gerçekleşen Beyoğlu'ndaki Saint-Antoine okulu ya da 1889'da cam fabrikasının içinde açılan (1914'te kapanmıştır) Konvantüellerin Beykoz okulu 1907'de Fransa'nın himayesinden İtalya'nın himayesine geçer. Kadıköy Notre Dame de Sion İlkokulu gibi varlığı bilinen ama kuruluş ve kapanış tarihleri bilinmeyen okullar da var. Kimileri için ise farklı tarihler verilmekte. Örneğin, Saint-Michel Lisesi, Nurettin Polvan'a göre 1870'de, Ankara'daki Fransa Büyükelçiliğinin web sayfasına göre 1881'de, lisenin kendi web sayfasına göre ise 1886'da kurulmuştur. Bu durumda, bu okulun açılış tarihi, yerini aldığı okulun Beyoğlu yangınında yok olduğu 1870 midir? Öğrenime başladığı 1881 mi, yoksa Maarif Nezaretince tanındığı 1886 mıdır?

Öte yandan, Fransızcanın öğretilmesi Fransız okulları ile de sınırlı değildir artık. Devlet okulları ile İmparatorluğu oluşturan etnik grupların açtıkları kurumların yanı sıra, örneğin, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Rusya'da istedikleri gibi çalışamayan Gürcü din adamlarının kurduğu ve Fransa'nın koruması altındaki Notre Dame de Lourdes ve Papazköprüsü Saint-Joseph ilkokullarında öğretim dili Fransızcadır. Öteki ülkelerin Türkiye'deki okullarının programlarında da bu dile ağırlıklı olarak yer verilmektedir.

Buna karşılık içinde yaşadıkları ülkenin dili giderek biraz gerilere itilmiştir. Gerçekten de, Saint-Benoît 1693’ten başlayarak programına Türkçeyi de almıştı. Saint-Louis ve Saint-Georges Dil Oğlanları kolejlerinde, hattâ 1754’te kurulan Viyana Doğu Akademisi’nde, “*diplomasi dili Fransızca ile Akdeniz bölgesinin deniz hukuku ve ticaret dili İtalyancanın yanı sıra, Doğu ile ilişkilerde vazgeçilmez dil Türkçenin öğretimine de özel önem gösteriliyor; Arapça ve Farsçaya Türkçeyi tamamladığı ölçüde yer veriliyordu.*” (Testa et Gautier: 58) Ama İmparatorluk zayıfladıkça, Türkçe, sadece Avrupa’da değil, Türkiye’deki yabancı okullarında da gözden düştü, önce ya ihtiyarî oldu ya da programdan tamamen çıkarıldı. Ancak, kimi okullarda, özellikle türk öğrenciler de görünmeye başlayınca, yaşayan diller ve zorunlu dersler arasında yerini yeniden aldı.

Türkiye’deki Fransız okullarının programları Fransa’dakilere göre düzenlendiğinden ve öğretim dili Fransızca olduğundan doğal olarak öncelikle bu dil öğretilirdi. Geleneksel Osmanlı öğretiminde pek görülmeyen ahlâk, felsefe, resim, müzik ile Latince ve eski Grekçe gibi ölü diller; Almanca, İtalyanca, İngilizce gibi Avrupa’nın yaşayan dilleri; Rumca, Ermenice gibi imparatorluk içinde konuşulan diller; tarih, coğrafya, matematik, doğa bilimleri, fizik, kimya ve hattâ iş yaşamında yararlı olabilecek ticaret, stenografi, daktilografi gibi dersler de bulunurdu programlarında. Mezunlar bakalorya sınavını geçirip Fransa’da yüksek okullara yazılabiliyorlardı. Kitaplar Fransa’dan getirildiğinden bu ülkenin tarihi ve coğrafyası okutulmaktaydı. Ama zamanla Türkçe zorunlu hâle getirilmiş ve kimi okullarda 1914’e doğru programa Osmanlı coğrafyası ve tarihi de konmuştur.

Fransa’da 1904 yılında kabul edilen Émile Combes yasası ile bu ülkede tüm etkinlikleri yasaklanan dinsel toplulukları 1908’den sonra Türkiye’de de güç günler beklemektedir. Kapitülasyonlara dayanarak İmparatorluğun koyduğu kurallardan kaçabilen öğretim kurumlarında, Maarif Nezareti, denetim, programların düzenlenmesi, öğretmenlerin seçimi gibi konularda söz sahibi olmak ve Türkçenin okulların tümünde zorunlu dersler arasında yer almasını sağlamak için girişimlerde bulunursa da önceleri başarılı olamaz. Ama savaş başlayınca kapitülasyonlar kaldırıldığı gibi Fransız, İngiliz, İtalyan ve Rus okulları da kapatılır; ama mütarekeden sonra bunlar birer birer yeniden açılırlar. Ancak rahat günler geride kalmıştır; çünkü üçüncü dönem başlamaktadır. 1921 Ankara Anlaşması ile 1913’te tanınan Fransız okullarının ve Lozan Anlaşması ile de 30 Ekim 1914’ten önce tanınmış tüm hayır, sağlık ve öğretim kurumlarının çalışmalarının Türk yasalarına uygun olmak koşuluyla devamı kararlaştırılır. Asıl sorun, 1924’te Tevhid-i Tedrisat yasasıyla Millî Eğitim Bakanlığının öğretimde tek yetkili olması ve laiklik ilkesinin uygulanmasıyla çıkacaktır. Okullara bir genelge gönderilir. Okul ve kilisenin -nitelikleri gereği- farklı kurumlar olduğu; gerçek niteliğini unutup dinî gayretlerle hareket eden okulların kapatılacağı; herkese açık alanlarda dinî resim, heykel, simge bulundurulamayacağı yöneticilere bildirilir. Genelgenin gereği yerine getirilmeyince İstanbul’da 38

Fransız ve 4 İtalyan okulu kapatılır. Ancak yabancıların ülke yasalarına uymayı kabul etmeleri sonucu bu okullar yeniden açılır. Ama yöneticilerin hareketlerini kısıtlayan yeni ve kesin kurallar getirilmiştir. Bu kurallar 1926'da geliştirilip pekiştirilir; okul yönetimlerine bildirilir. Haçlar ve resimler herkese açık yerlerden kaldırılır; sadece yöneticilerin makam odasında ve Hıristiyanlara ayrılmış yerlerde bulundurulmaya başlanır. Bundan böyle türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası öğretmenlerinin Türkler arasından seçilip atamalarını Bakanlığın yapması, kayıtların türkçe tutulması uygulamasına geçilir. Kilise dışında haç takılmasına, kitaplarda aziz ve azize resimlerinin olmasına, dinî propaganda yapılmasına göz yumulmayacaktır artık. 1936'da yabancı okullarının ana ve ilk kısımlarına Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı çocukların girmesi de yasaklanır; orta derecelilere ise ancak bir devlet ilkokulunu bitirenlerin yazılabilesine izin verilir. Yabancı ortaokulların tüm öğrencilerinin türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgileri, sosyoloji gibi kültür derslerini türkçe okumaları ve millî kültürle ilgili derslerin türk öğretmenler tarafından türkçe verilmesi ilkeleri benimsenir. Bu kuralların anlamı şuydu: yalnızca matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi fen dersleri yabancı dilde olacak, din propagandası gibi algılanabilecek davranışlardan kaçınılacak, katolik olmayan öğrencilere Hıristiyanlık bilgileri verilmeyecek, kiliseye götürülüp ibadet ettirilmeyecekti.

Bir türlü denetim altına alınamayan, Osmanlı yönetiminin getirdiği kuralları uygulamamak için çeşitli yollara başvuran ve bunda başarılı da olan yabancı okulları, artık her istediklerini yapamıyorlardı. Bir dönemin maliye bakanı Cavit Beyin, *kim hangi alanda iyi ise o alanda ondan yardım aldık: Harbiye'de Almanlar'dan, Bahriye'de İngilizler'den, maliye'de Fransızlar'dan* dediği günler de gerilerde kalmıştı ve genç Cumhuriyet kendine yetmeye çalışıyordu. Kapitülasyonların kaldırılması ve özellikle 1929 bunalımı sonucu gerçekleştirilen devletleştirmeler Türkiye'de Fransa'nın ekonomideki payının yanı sıra nüfus yoğunluğunu da azalttı. Ayrıca, bir zamanlar büyük güçler arasında yer alan bu ülkenin giderek *büyüklerin en küçüğü* ya da *küçüklerin en büyüğü*'ne dönüşerek uluslararası politikada eski ağırlığını yitirmesi sonucu, Versailles Barış Antlaşması çalışmaları sırasında, üstünde güneş batmayan Britanya İmparatorluğunun resmî dili İngilizceye de yer açmak zorunda kalan Fransızca hızla geriledi. Uluslararası düzeydeki tüm bu olumsuzluklara iki ülke arasındaki görüş farklılıkları sonucu çıkan anlaşmazlıklar da eklenince Fransızca Türkiye'de de çöküşe geçti.

Bir tarikata ya da *laik* din adamlarına bağlı, yatılı ya da yatısız, paralı ya da parasız, başlangıçta katolik Lâtinlere hitap eden kilise ve ruhban okullarıyla modern kolejlerden sonra tüm gayri Müslimlerin ve sonunda da Müslümanların da gittiği; bir mesleğe hazırlayan çıraklık eğitimi veren ya da ana okulu, ilk, orta ve lise, hattâ lise sonrası düzeyde klasik öğretim yapan; sayıları birkaç yüzü bulan bu Fransız okullarından, 1964'te yayımlanan Özel Okullar Rehberi'nde İstanbul'da yalnızca şu adlara rastlanmaktaydı: *Notre Dame de Sion Kız Lisesi, Notre Dame de Lourdes okulu, Sainte-Pulchérie Ortaokulu, Saint-Benoît*

Erkek Lisesi, Saint-Benoît Kız Ortaokulu, Saint-Michel Lisesi, Saint-Joseph Erkek Lisesi. (Aktaran: Polat Haydaroğlu: 116) Ankara’daki Fransa Büyükelçiliğinin web sitesine göre Türkiye’de etkinliklerini günümüzde de sürdüren Fransız okulları şunlardır: Bursa’da Oyak-Renault Okulu, İzmir Saint-Joseph Lisesi, Ankara’da Charles de Gaulle Lisesi ve İstanbul’da Pierre Loti (1942’de kurulmuş ve 1989’da bu adı almıştır), Sainte-Pulchérie (1997’de ilköğretimi sekiz yıla çıkararak yasanın getirdiği sarsıntılar sonucu 2000 yılında liseye dönüştürülmüştür), Saint-Michel, Saint-Benoît, Saint-Joseph liseleriyle Notre Dame de Sion Kız Lisesi. Bunlardan Oyak-Renault, Pierre Loti ve Charles de Gaulle Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığınca tanınmamıştır.

Türkiye’deki Fransız okullarının inişli çıkışlı 425 yılı aşan tarihi göz önüne alınıp getirdikleri ve götördüklerinin bir bilânçosu yapılırsa neler söylenebilir? Yararları ve zararları nedir? Türk kültürüne etkileri ne yönde duyulmuştur? Kimi yazarlara göre yabancı okulları kültür emperyalizminin maşalarıdır. Ancak, kültür ve kültür emperyalizmi bir sonuçtur daha çok; nedenlerini yabancı okullarında aramak Türkiye bağlamında pek yerinde bir girişim olmayacaktır. Zira bunların en eskilerinden ve en önemlilerinden olan İtalyan ve Fransız okulları daha çok İstanbul’da yoğunlaşmış ve 1800’lerin ortalarına kadar gayri müslim toplulukların dışına bile çıkamamışlardır. Anadolu’ya yayılmış olması dışında aynı durum Amerikan okulları için de geçerlidir. Zaten, Osmanlı İmparatorluğunda memur Enderun’da yetiştirilirdi. Her bir dinsel topluluğun hangi sektörde etkinlik göstereceği de önceden belirlenmişti: buna göre Müslümanlar, yöneticilik ve askerlik; gayri Müslimler ise zanaat ve ticaretle uğraşırlardı. (Lusignan: 21-25) Osmanlının kurduğu bu dengenin 19. yüzyılda Müslümanların aleyhine bozulduğu doğrudur; ama bunun nedenleri yabancı okullarında değil, ekonomik yapıda, izlenen politikada ve askerî başarısızlıklarda aranmalıdır daha çok. Kültürel değişimin yoğunlaştığı Tanzimat döneminin yüksek görevlileri Tercüme Odasında eğitim alanlar arasından çıkmıştır. Dr. Halit Ertuğrul, Cumhuriyet döneminde önemli mevkilere gelen kişilerin mezun oldukları okulları gösteren aşağı yukarı toplam 450-500 kişilik beş liste yapmıştır. Buna göre siyaset ve devlet hizmetleri, eğitim-kültür, basın-yayın ve sanayi alanlarında ilk sırayı çok açık farkla -sanayi hariç, çünkü burada Robert Kolejliler biraz daha fazla- Galatasaray Lisesi, ikinci sırayı ise -çok geriden- Robert Koleji çıkışlılar tutmakta. Listede öteki Amerikan okullarından 8, Avusturya Lisesinden bir, Alman Lisesinden 5 ve Fransız Liselerinden 18 ad yer almakta. Yine bu dönemde azınlık mensuplarından milletvekilliği ve bakanlık yapan 18 kişiden 3’ü Galatasaray Lisesini, biri Robert Koleji, geri kalanlar da Rum, Ermeni ve Yahudi okullarını bitirmişlerdir; bir başka deyişle, bu kişilerin arasında her hangi bir Fransız okulu mezununun adı geçmiyor. (Ertuğrul: 286 ve devamı) Tercüme Odası ile Galatasaray Lisesi’nin birer devlet kuruluşu olduğunu ve bu listelerde yer alabilecek yüzlerce, binlerce devletin öteki liselerini bitirenlerin var olduğunu ise anımsatmaya gerek yok. Ayrıca günümüzde bu sayıların anglo-sakson eğitimi alanların lehine hızla değiştiği de bir gerçek.

Bu veriler Fransız okullarının başarısı, etkisi ve yararı konusunda nasıl bir sonuca götürür bizi? Bu okullar önce gayri müslim Osmanlıların, sonra Türklerin Batı'ya, Batı düşüncesine, Batı uygarlığına yakınlık duymalarına, yaklaşmalarına katkıda bulundu. Şimdilerde unutulmuş disiplinli, bıkmadan usanmadan, iğne ile kuyu kazarcasına çalışmayı Türklerin cizvit papazlardan öğrendiği söylenirdi yakın geçmişte. Fransız okullarının asıl önemi, Türkiye'nin çağdaş uygarlığı yakalamasını sağlayacak modern okullarına model oluşturmalarıdır. Batılılaşma sürecinde özellikle ilk ve orta dereceli okullar Fransız okullarına göre, belki de İstanbul'dakilere bakılarak kurulup yapılandırılmıştır: "Osmanlı hükümeti Ticaret Bakanlığı İstanbul'da bir resmî ticaret enstitüsü kurmaya teşebbüs ettiği zaman bu hususta Frère'lerin Ticaret Enstitüsü müdüründen malûmat ve öğüt istenmiştir. Resmî Ticaret Okulunun programları ve teşkilatı, bazı teferruat farklarıyla beraber Kadıköy'ündeki Frère'ler Ticaret Enstitüsünden kopye edilmiştir." (Polvan: 193)

Kaynakça

- Balivet, Michel. 2005. "Francophones et francophonie en monde turc", *Francophonie en Turquie, dans les pays balkaniques et de l'Europe orientale*, Actes du colloque international pluridisciplinaire, Université Hacettepe, mai 2004, textes réunis et publiés par Zeynep Mennan, İstanbul: Les Éditions ISIS.
- Barrès, Murice. 1923. *Une Enquête aux Pays du Levant*, Préface de Jacques Huré, Houilles, Éditions Manucius, 2005.
- Cuinet, Cuinet (1), 2001. *La Turquie d'Asie, V, Le Vilayet de Smyrne et le Mutesarriflik de Bigha*, İstanbul: Les Éditions ISIS.
- Cuinet, Vital (2), 2001. *La Turquie d'Asie, VI, L'Anatolie centrale, Angora, Koniah, Adana, Mamouret-ul-Aziz, Sivas*, İstanbul: Les Éditions ISIS.
- Ergin, Osman, 1977. *Türk Maarif Tarihi*, 1-2. Cilt, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ertuğrul, Halit, 2003. *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, 5. Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Fesch, Paul. 1907. *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid*, Paris: Librairie des Sciences Politiques et Sociales.
- Marcel Rivière, Lusignan, Livio Missir de. 2004. *Familles latines de l'Empire ottoman*, İstanbul: Les Éditions ISIS.
- Mutlu, Şamil. 2005. *Osmanlı İmparatorluğunda Misyoner Okulları*, 2. Baskı, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Polat Haydaroğlu, İlknur. 1993. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Polvan, Nurettin. 1952. *Türkiye'de yabancı Öğretim*, I. Cilt, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Testa, Marie de et Gautier, Antoine: 2003. *Drogmans et Diplomates européens auprès de la Porte Ottomane*, İstanbul: Les Éditions ISIS, "Analecta Isisiana".
- Turhan, Mümtaz. 1972. *Kültür Değişmeleri*, İkinci Basılış, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- EK I

Tanzimat'tan Sonra İstanbul'da Açılan Fransız Okulları

- Saint-Benoît Providence İlkokulu ve kız Ortaokulu, Filles de la Charité rahibeleri, 1839.
- Galata Saint-Pierre Okulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1842. (Önce Saint-Benoît'daydı; 1851'de Yüksekaldırım'a, 1854'te Galata Saint-Pierre Kilise ve Manastırına taşındı).

- Taksim Saint-Jean Baptiste Okulu, Frères des Écoles Chrétiennes, (*Frère*’lerin ilk açtıkları okullardan biri).
- Bebek Saint-Joseph yatılı ve yatısız okulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1853.
- Taksim Saint-Vincent Müessesesi okulları, Filles de la Charité rahibeleri, 1853.
- Saint-Vincent de Paul Kız Ortaokulu, Filles de la Charité rahibeleri, 1846. (1897’de Fransız Lazaristlere devredilir; adı 1919’da Sainte-Pulchérie olur.)
- Pangaltı Yatılı İlkokulu, Filles de la Charité rahibeleri, 1856. (1857’de Notre Dame de Sion rahibelerine devredilir.)
- Taksim Saint Louis Ruhban okulu ve koleji, Pères Capucins, 1856.
- Şişli Notre Dame de la Paix Yatısız Kız İlkokulu, Filles de la Charité rahibeleri, 1857.
- Notre Dame de Sion Kız Lisesi, Notre Dame de Sion rahibeleri, 1857.
- Kadıköy Notre Dame de Sion Kız lisesi, Notre Dame de Sion rahibeleri, 1863.
- Taksim Frères de la Doctrine Chrétienne Okulu, 1863.
- Çukurbostan Saint-Joseph Yatılı ve Yatısız Kız okulları, Filles de la Charité rahibeleri, 1869.
- Saint-Benoît Lazarist Semineri, 1867.
- Şişli Notre Dame de la Paix Çırak Okulu, Filles de la Charité rahibeleri, 1870.
- Kadıköy Saint-Joseph Koleji, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1870. (1903’te Yüksek Ticaret Enstitüsü kısmı açılır.)
- Beyoğlu Saint-Michel Koleji, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1870 veya 1881.
- Kadıköy Oriental de l’Assomption Okulu, 1870.
- Pangaltı Saint-Esprit Erkek Okulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1871.
- Beyoğlu Sainte-Élisabeth Kız yatılı Okulu, Fransisken rahibeleri, 1872.
- Beyoğlu Sainte-Élisabeth ücretsiz Okulu, Fransisken rahibeleri, 1872.
- Kadıköy Erkek İlkokulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1878.
- Büyükdere Mineurs Conventuels okulu, 1881.
- Bebek Sœurs de la Charité okulu, 1881.
- Kumkapı Sainte-Jeanne d’Arc Okulu, Assomption rahibeleri, 1882.
- Büyükkada Saint-Antoine Okulu, Fransisken rahibeleri, 1883.
- Kumkapı Assomption Koleji, Assomption rahipleri, 1883.
- Kumkapı Assomption Semineri, 1883.
- Pangaltı Saint-Esprit Kız Okulu, Notre Dame de Sion rahibeleri, 1883.
- Üsküdar Saint-Vincent Müessesesi İlkokulu, Filles de la Charité rahibeleri, 1883.(Bu okul, yatılı yatısız kısımlarıyla daha önce 1859’da açılmış, ancak hemen kapanmıştı).
- Taksim Saint Antoine okulu, Frères Mineurs Conventuels, 1885.
- Fenerbahçe Sainte-Irène Okulu, Assomption rahibeleri, 1886.
- Fenerbahçe Assomption Semineri (hazırlık bölümü de vardır), 1886.
- Üsküdar Sœurs de la Charité okulu, 1887.
- Yeşilköy Kapüsen İlkokulu, 1892’den önce açılmış.
- Yeşilköy Kız Okulu, Frères Maristes rahipleri, 1892.
- Immaculée Conception Erkek Koleji, Frères Maristes rahipleri, 1894. (Adı daha sonra Sainte-Marie Okulu olmuştur).
- Haydarpaşa Sainte-Euphémie İlkokulu, Assomption rahibeleri, 1895.
- Bebek Saint-Gabriel Okulu, Frères Maristes rahipleri, 1896.
- Moda Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes Kız İlkokulu, Immaculée Conception de Notre Dame de Lourdes rahibeleri, 1896.
- Feriköy Saint-Jean Chrysostome Koleji, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1896 (adı

1921'de Sainte- Jeanne d'Arc Koleji olur.)

- Bebek Lazariste okulu, 1896.

- Kumkapı Oblates de l'Assomption okulu, 1896.

- Haydarpaşa Saint-Louis Erkek İlkokul ya da Koleji(?), Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1898.

- Bakırköy Notre Dame du Rosaire Erkek Koleji, Frères Maristes rahipleri, 1909.

-Yeşilköy Sacré Cœur Okulu (ilk+orta), Frères Maristes rahipleri, 1910

- Kadıköy Notre Dame de Sion İlkokulu, Notre Dame de Sion rahibeleri, (1912 ve 1913'te var olduğu biliniyor, ama açılış ve kapanış tarihi bilinmemekte).

-Yedikule Saint-Théodore okulu, Frères Maristes rahipleri, 1912'den sonra.

EK II

İzmir'deki Fransız okulları (1892)

- Providence Koleji, Filles de la Charité rahibeleri, 1833

- Fransız Hastanesi Okulu, Fransız Hükümeti kurup yönetimini Filles de la Charité rahibelerine devretmiştir.

- Bornova Okulu, Filles de la Charité rahibeleri

- Buca Okulu, Filles de la Charité rahibeleri

- Lazarist Erkek Koleji, 1845

- Saint-Joseph Koleji, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1880

- Sain-Jean İlkokulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri

- Saint-André İlkokulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri

- Çıtrak Okulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri, 1880

- Karşıyaka Okulu, Frères des Écoles Chrétiennes rahipleri

- Kız Yatılı okulu, Notre Dame de Sion rahibeleri, 1875

- Karşıyaka Okulu, Notre Dame de Sion rahibeleri

Notlar

1. Sabahları Türkçe, Fransızca, okuma, yazı, hesap, tarih, coğrafya, öğleden sonra ise el işleri, eğitim ve sağlık dersleri verilen; dolayısıyla kızları iş güçlerinden de yararlanılacak iyi birer ev hanımı olarak yetiştirmeyi amaçlayan ve günümüz kız meslek liselerinin ilk örneklerinden biri sayılabilecek bu okulun adındaki *sanayi* endüstri değil *teknik, sanat / zanaat* ya da *meslek* anlamında kullanılmış olmalı.

2. Katolik mezhebinde tarikat, bir grup din adamını bir araya getiren, üyelerinden belli bir düzene devamlı bağlı kalmak üzere törenle söz verişlerde bulunmalarını isteyen bir kuruluştur. Üyelerinin daimî veya geçici olarak basit söz verişlerde bulunmasını, hattâ itaat edeceğine söz vermesini yeterli sayan kuruluşlar, cemiyetler de vardır. Bunlara *kongregasyon* denir; tarikatlardan daha geç, 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmışlardır. Bir tarikata bağlı olan papazlar düzenli (*régulier*), bağlı olmayanlar ise bağımsız, laik (*séculier*) olarak nitelenmektedir.

3. Bâb-ı Âli'nin 1842 ve 1845'te yaptığı düzenlemelerden sonra göreceli bir barış sağlanan Lübnan'da Fransa'nın ve Katolik Kilisesi'nin Hristiyanları desteklemesi sonucu, 1860'ta Dürzilerle Hristiyanlar arasında çatışmalar yaşanmış; birçok Hristiyan ölmüş; Fuat Paşa'nın aldığı sert önlemler sonucu olayların yatışmış olmasına karşın 6000 Fransız askeri Lübnan'a girmişti.

4. Harput ve Malatya'daki okullarda italyan ve ispanyol rahibeler de çalışmakta, programlarında ise Fransızcanın yanında Türkçe, Ermenice ve İtalyanca da yer almaktadır. (Cuinet,2: 220)